

Néprajz 9- 12. évfolyam

Helyi tanterv

Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimnáziuma és Kollégiuma

Pécs, 2020.

Készítette: Pámer László
tanár

Bevezetés a néprajz tantárgy helyi tantervéhez

„Az elveszett teljesség”

A középiskolai oktatás és a néprajztudomány és a népművészet egyes területinek iskolánkban megvalósuló/megvalósítandó összefonódásának lehetőségeit elsősorban a magyar folklórhagyományokra fókuszáló művészeti nevelés valamint a népi gazdálkodás, a hagyományos ökológiai tudás elméleti és gyakorlati átadásán keresztül valósítjuk meg. A néprajz specializációt választó diákjaink órarendi néprajz tanóráin kívül a gyakorlati képzéshez a teljes iskola számára hegyszint biztosító átalakított parasztházunk kivételes lehetőségeket biztosít.

A paraszti kultúra komplexitásából fakadóan e két részterület nevelési munkánkba való beépítésével többet tudunk és kívánunk átadni diákjaink számára, mint „pusztán” egy-egy népdal, tánclépés vagy növény termelésének elméleti vagy gyakorlati ismerete. Olyan készségek, világszemlélet, értékrend kialakítására nyílik lehetőségünk a néprajzi ismeretek bekapcsolásával, mely diákjainkban tovább erősíti az igényt egy megtartó rend, a közösséghez és nemzethez való tartozást, a felelősség érzését egymás és önmaguk, valamint szűkebb és tágabb ökológiai környezetük felé.

Napjainkban ez különösen aktuális mert a haladás civilizációinkban szinte kizárólag a technikai fejlődésre, az emberi létezés materiális síkjára szűkült, a jólét, a kényelem, a hatalom szolgálatában áll. Mindez jobb minőséget, nagyobb hatékonyságot biztosít a termelésben, azonban együtt jár a szélsőséges szakosodással, szakbarbársággal, így törvényszerűen az egyes ember ismereteinek, világnézetének, tevékenységének beszűkülésével. A fejlődésből fakadó specializáció tehát egyúttal veszteségekkel is jár, „a teljesség”, a komplexitás felbomlásához vezet. Ilyen veszteség az elemi művészi önkifejezés készségeinek és ismereteinek elvesztése, vagy akár a saját ökológiai környezetünkkel való szerves kapcsolatunk megszűnése. A mi társadalmunk esetében konkrétan a hagyományos paraszti kultúrára hordozta e teljességet, őrizte meg a legutóbbi időkig komplex önellátás, anyagi és szellemi értelemben egyaránt, így iskolánk is e kultúrát tekinti példaadónak oktatási és nevelési tevékenységéhez.

Tisztázandónak tartjuk, hogy a köznapi nyelvben is olyan gyakran használt *kultúra* és *hagyomány* kifejezést milyen értelemben használjuk, amikor arról beszélünk, hogy a hagyományos paraszti kultúra egyes elemeit milyen céllal emeljük be oktatási és nevelési munkánkba.

A kultúra, a műveltség az antropológia vagy néprajz értelmezési kereteiben – igen leegyszerűsített megfogalmazásban - egy adott korszak társadalmának szellemi és anyagi értékrendje, az azt létrehozó emberi közösség szükségleteinek kielégítésére létrejött eszközrendszer. Létrehozója tehát a szükség, az igény, éltetője pedig az azt egyezményesen elfogadó közösség, melynek saját létfennmaradására a kultúrát létrehozta és adaptálja a változó körülményekhez. A természeti népek, és a természettel harmóniában élő parasztság kultúrája olyan teljes, az élet minden területére kiterjedő, örök érvényű emberi szükségleteket kielégítő eszköztár, mely évszázadok alatt kristályosodott ki, a közösség értékrendjéhez idomulva, az adott ökológiai környezetnek megfelelően. A testi, lelki, szellemi és érzelmi szükségletek kielégítésének módját komplexen biztosítja, miközben folyamatosan adaptálódik az aktuális társadalmi és természeti kontextushoz. Az életben maradáshoz szükséges alkalmazkodás az emberi közösségeknek éppúgy sajátja, mint az élővilágnak. Az ember kultúrája segítségével idomul környezetéhez, mely környezetalakító tevékenységét is meghatározza. *„A hely, a környezet és a kor, az idő megszükkíti az ember lehetőségeit, de végső soron mégis a végetlenül sokoldalú és találékony ember játékos egyéniségétől függ, miként teszi azt elődeinek tapasztalataira, vagyis a hagyományra támaszkodva.”*(Andrásfalvy Bertalan)

Napjaink rendkívül gyorsan változó, globalizálódó világában a hagyományok átadásának klasszikus módja, azaz a belenevelődés eszköze gyakorlatilag elvesztette relevanciáját. Ugyanakkor tanulóinkra megszámlálhatatlan információ, köztük kulturális tartalom zúdul a világhálón keresztül, szüretlenül, rendszer, kontroll és magyarázat nélkül. Az értelmezés és feldolgozás hiányában ez azonban csak feldolgozatlan információ halom marad, mely ebben a formában nem segíti, sőt, inkább hátráltatja őket önmaguk definiálásában, saját helyük megtalálásában. Életkorukból fakadóan ez a középiskolai korosztály számára egyébként is nehéz és kardinális kérdés, melyet a továbbtanulási lehetőségekkel kapcsolatos, életüket hosszútávon meghatározó döntések aktualitása sem tesznek könnyebbé. Az alább részletesen tárgyalt néprajzi és népművészeti képzésünkkel, a magyar parasztság hagyományos műveltségelemek oktatásán és elhelyezésén túl célunk, hogy olyan fogódzót adjuk diákjaink számára, mely segíti őket a mai információs társadalomban talán fokozottan is megjelenő kulturális sokféleség, de még inkább az eredeti kontextusukból kiragadott, random módon, szervesen megjelenő kulturális elemek, vagy akár a tömegkultúra értelmezésében.

A népművészeti nevelés szükségességének oka, célja és szerepe iskolánkban

A híres pécsi néprajztudós, egykori ciszterci diák, Dr. Andrásfalvy Bertalan, az *Elveszett teljesség*című tanulmányában már 1995-ben felhívja arra a figyelmünket, hogy az európai civilizáció fejlődésorientált filozófiájának következtében kialakult társadalmi problémák kompenzálására alkalmas eszközt lát az oktatásra kiépült intézményrendszerben, az iskolában. Jelen társadalmi berendezkedésünk egyik problémája az emberiség hétköznapi művészi készségeinek elvesztése, háttérbe szorulása. Pécsi ciszterci iskolánk többek közt a művészeti nevelés biztosításán, ezen belül a népművészet terén a népzene, néptánc, népi ének tanulásának lehetőségén keresztül kívánja megadni diákjai számára a lehetőséget az önkifejezés művészi eszközeinek elsajátítására. Andrásfalvy Bertalan így fogalmaz: Az emberi élet teljességéhez tartozik a gondolatok és érzelmek kifejezése. Az érzelmek kifejezésére szolgáló művészi eszközrendszert éppúgy meg kell tanulni, mint a gondolatok kifejezésére szolgáló nyelvi jelrendszert. *„Aki nem ura az érzelmek megfogalmazására, kifejezésére, megélésére szolgáló jelrendszernek, szimbólumoknak, az nem tudja kifejezni, kezelni érzelmeit, indulatit, kedélyét és lelkiállapotát, azt az érzelmek és indulatok uralják, vezetik vagy betegítik meg.”* Az önkifejezés elemi szükséglete tehát hozzátartozik az egyén egészséges életéhez. Az ismeretszerzés hagyományos módja, a belenevelődés, az élethez szükséges mindennemű tudás átadása az aktuális korok - holisztikus - szemléletében működtek. A daraboltság és egyoldalúság jelen korunk sajátja. Az addig együtt kezelt síkokat a felvilágosodás pozitívista filozófiája szeletekre, egymástól független, különálló részekre bontja, majd kiépíti az egyik szegmens oktatására szolgáló intézményrendszert. A valamikori teljességben szerepelt az elemi művészi készségek elsajátítása is. Ettől eleinte az oktatás sem szakadt el. Sőt, az ókori Görögország polgárai a hét szabad művészet elsajátításával fejlesztették képességeiket. Ekkor az oktatás célja valóban a készségfejlesztés volt, nem tengett túl a lexikális ismertek egyoldalúsága. Ez a szemléletmód és a görög oktatás rendje volt meghatározó a középkori műveltségben is. Az újkori Európában tömegessé vált oktatás már más szemléletmódot követett, alapvetően az értelmi nevelést tűzte ki célul, az írás és olvasás tanítását, a vallásos ismertek közvetítését. Az érzelmi nevelés, az érzelmek kifejezésére szolgáló eszközrendszer továbbadása ekkor még az egész társadalom feladatákként valósult meg, amely ezt teljesíteni is tudta. Eredendően tehát nem az iskola feladata volt e szimbólumrendszerek oktatása, nem volt - és külön erre megalkotott iskolai keretek közt ma sincs - erre alkalmas eszközrendszere.

A társadalmi viselkedési normák, az érzelmek kifejezésére szolgáló legitim eszközrendszer, az elemi önkifejezést szolgáló művészi készségek átadása továbbra is a társadalom közvetítésével valósult meg. A gyermekek szüleiktől, idősebb generációktól, felnőttektől vagy idősebb gyerekektől, rokonoktól és ismerősöktől látták, tőlük sajátították el a szükséges szimbólumrendszereket és azok alkalmazási szabályait. Mindezt társadalmi egységbe ágyazva, a maga teljességében és funkcionalitásában látták, élték és tanulták. A társadalmi változások, a fejlődés, a haladás, a „túlszakosodás”, a közösségek felbomlása során azonban már sem a társadalom, sem az iskola nem vállalta fel, pontosabban nem tudta felvállalni az érzelmi nevelés felelősségét. Az iskolákban a szakirányú, tényanyag centrikus oktatás mellett nem jut idő az érzelmi nevelésre. A társadalom sem adja át a művészi önkifejezés eszközeit az ifjabb nemzedékeknek, hisz vagy nincs ember, aki tudná, mit és hogyan kellene közvetítenie a következő generációknak, vagy nincs rá idő. Ebben az értelemben a teljesség elvesztése nem az iskola hibája, hanem társadalmi változások eredménye. A diákok az iskolában tanulnak művészettörténetet, zenetörténetet, irodalomtörténetet, verselemzést, stb. Ezek a tantárgyak azonban általában passzív viszonyt jelentenek a művészetekhez. A gyermek nem alkotja, használja a verseket, pusztán megtanulja, hogy kell azokat az egyezményes sémák szerint elemezni és értelmezni. Így a művet élvezeti szemléletű megközelítésének elsajátítása vagy elemi hermeneutikai kategóriák megismertetése - az iskolai keretek között megteremthető második aktivitás - sem történik meg feltétlenül. Köztudomású, hogy a szórakozás, a műélvezet, vagy akármilyen művészetei jellegű tevékenység csak egyéni szellem és érzelmi energia befektetésével jöhet létre. Az élményért tenni kell, a műélvezet által kiváltható katarzis-élmény, a megtisztulás élménye - ami hozzásegíti az embert valamely érzelmi problémának feldolgozásához - is csak így valósulhat meg. Ha az iskolában pont az értelmezés legfontosabb érzelmi vonatkozásait nem tanítják a gyerekeknek, pusztán évszámokat, formai elemek bemagolását kérjük számon rajtuk, nem adunk eleget. Szükséges a művészi önkifejezés képességének elsajátítását is biztosítanunk számukra. Mai társadalmunkban az alkotó művészet egyes emberek hivatásszerű kiváltsága lett. Létezik tehát, de közvetlen csak a művészek használatában. A többieknek műélvezetre van lehetőségük, ha valahol megtanulták, hogy meg lehet élni és érezni az alkotásokat, melyek áttételesen saját problémáikat segítenek megoldani. Szükséges tágítani ezt a szűk kört a széles társadalmi rétegek számára érthető és kezelhető szintű művészeti készségekkel. A művészet mindig azt a társadalmat képezi le, melyben megszületik, szavakba nem önthető módon hordozza annak jellegzetességeit. Hisz ha az

alkotás folyamatába öntött érzéseket meg lehetne fogalmazni más módon, nem lenne szükség annak művészi minőségű kifejezésére. Ahhoz, hogy a folklór (ének, zene, tánc, mese, monda, hit, szokás, etc.) vagy a tárgyalkotó népművészet által hordozott esztétikai minőség megtapasztalható legyen, nem szükséges kognitív ismeret, sem annak létrehozásához különös tehetség. Az önkifejezés elemi szükséglete az egyénnek, hozzátartozik egészséges életéhez. Kortárs világunkban megszűnt az a közösség, sőt, az a családtípus is, mely alkalmas a művészi önkifejezés eszközszerének továbbörökítésére, melyek gyakorlásán keresztül az egyén megtanulja kifejezni, sőt, azonosítani is érzelmeit. *„A mai európai kultúra száműzi az érzelmeket és mindent megtesz azért, hogy az embert ne ériék nagy érzelmi megrázkódtatások, félelmek, lelki kényelmetlenségek és bánatok. Konrad Lorenz így fogalmaz: Minden mély érzelem és indulat eltűnik az elpuhulás, a technológia és a farmakológia előrehaladása következtében. Ez növekvő intoleranciát okoz bármely, a legcsekélyebb kelletlenséggel szemben is. Így eltűnik az embernek az a képessége, hogy átélje az örömeket, melyek csak keserves erőfeszítéssel, akadályok leküzdésével érhető el. A fájdalom és az öröm kontrasztjának természetes hullámozása hallatlan unalom észrevétlen rezgésévé csillapodik.”*

Ennek értelmében tehát az iskoláknak fel kell vállalnia, hogy ne csak a szakirányú ismereteket, lexikális tudást és a munkaerőpiacon nagyra értékelt készségek oktatását és kialakítását tartsa szem előtt, hanem emellett azt is, hogy olyan elemi emberi készségeket is fejlesszen, melyek nélkülözhetetlenek a túléléshez. Ilyen az érzelmi élet kultúrájának tanítása, azaz a művészetoktatás. E feladat föl vállalásával egyszerre követ az iskola évszázados hagyományokat és tapos új ösvényeket az oktatás terén. E cél megvalósítása során iskolánk értelemszerűen a hagyományos magyar paraszti kultúra eszközeihez nyúl vissza, mely kultúra egészében az ember létszükségleteinek komplex kielégítése érhető nyomon. Az érzelmek kifejezésének hagyományos, társadalmilag elfogadott, évszázadokon keresztül kipróbált módját megőrizte számunkra a folklór. *„Az érzelmek kezelésének legegyszerűbb formáit őrizte meg számunkra a néphagyomány.”* Csak megfelelően kell ezt felhasználnunk. Bár az a társadalom, mely, művészetét, műveltségét, ízlését kialakította, mára nagyrészt megszűnt létezni, ez a műveltség, művészet, életmód, szellemi és tárgyi kultúra – hála a kutatók és gyűjtők munkájának – részben megőrködött. Magyarországon a kései polgárosodásnak köszönhetően Nyugat-Európához képest kivételes gazdagságban és feldolgozottságban áll rendelkezésünkre a népművészet tárgyi és szellemi javainak gyűjteménye,

melyek magukon hordozzák az őket létrehozó társadalom értékrendjének lenyomatát, holisztikus és analogikus gondolkodásmódját. Elemeikben is olyan teljességet és rendet tükröznek a népművészet darabjai, mely a 20.-21. század szekularizált, elidegenedett, közösségihiányos, túlspecializálódott társadalmában ismeretlenek. Az adattárakban álló, félig-meddig felhasznált néphagyomány és népművészet megfelelő formában és közvetítéssel sokat segíthet tehát a következő nemzedékek érzelmi kultúrájának és ezzel mentális egészségének megalapozásában. Nem élünk már abban a világban, melyek ezeket a közös és mindenki által ismert és használt művészi termékeket és tevékenységeket létrehozta, így ezek nem tudnak hagyományos kereteik között tovább működni. Szükség van olyan iskolákra, melyek felvállalják az elemi művészetoktatás feladatát. Még jobb, ha művészeti képzésük során a készségfejlesztés, érzelmi nevelés mellett a néphagyományt, a magyar kultúrát is megismerhetik gyerekekkel, ami hozzásegítheti őket továbbá egy egészséges identitástudat kialakulásához, és az ebből fakadó biztonságérzethez. Kivételes gazdagságban áll rendelkezésünkre a magyar nép szellemi és tárgyi művészi kultúrája:- népi gyermekjátékok, dalok, táncok, költészet, az egyszerű tárgyformák, a díszítőművészet. Ezért esett az UNESCO választása Magyarországra, amikor a nemzetközi folklórközpont felállításáról döntött. *„Ez a döntés egyszersmind kifejezte azt is, hogy az egész művelt világ szomjas arra az érzelmi-művészi megújulásra, melyet az egyszerű formák, a hagyományos népművészet biztosít a mai ember számára.”* (Andrásfalvy Bertalan)

A népzene, néptánc, népi ének oktatása nagy hangsúlyt kap iskolánkban, mivel kifejezett célunk, hogy a művészeti önkifejezés olyan módját ismerjék meg diákjaink, mely nem idegen kultúrákhoz, hanem a magyar hagyományokhoz kapcsolódik.

Az általunk megvalósított nevelői munkában is nagy hangsúlyt kap e műfajok közösségépítő ereje, mely olykor egész iskolákra kiterjed a népművészeti csoportjaink iskolai rendezvényeken tartott népszokás bemutatóin, táncházain, és egyéb közösségi tevékenységeik által. A hagyományos ökológiai tudás, a paraszti gazdálkodás oktatása iskolánkban kiemelkedően fontos.

Iskolánk minden tanulója számára biztosítjuk azt a lehetőséget, hogy intézményünk áttai parasztházában, illetve a hozzá tartozó kis gazdaságban gyakorlati ismereteket szerezzon akár saját nagy- vagy dédszülei életmódjáról. A néprajz specializációra jelentkező diákjaink elméleti képzése

kifejezetten nagy hangsúlyt fektet a paraszti gazdálkodás alapos megismertetésére, a hagyományos ökológia környezetével harmóniában élő parasztság életmódjának tárgyalására.

A hagyományos ökológiai tudás (traditional ecological knowledge) iránti érdeklődés az 1992-es riói ENSZ-konferencia után nőtt meg. Már több világméretű programban megjelent a tájban élő ember a tájról és élőlényeiről szerzett tudása, gyakorlati tapasztalata és világnézete.

Az előre jelzett környezeti, társadalmi, gazdasági világválságra sokféleképpen készülhetünk. Sokak szerint egyre nagyobb hangsúlyt kell fektetni a múltban bevált tudásformákra, világnézetekre. A tudomány napjainkban kezdi (újra) felfedezni azt a régóta halmozódó tapasztalati tudást, az ún. hagyományos ökológiai tudást, melyet hazánkban elsősorban a falvakban élő emberek őriztek meg és használnak akár napjainkig. Fontos információt kaphatnak tanítványaink a körülöttünk levő természeti-agrár tájról, annak élővilágáról, az emberi tevékenységeknek a tájra és élővilágára gyakorolt hatásáról szóló, több évtizedes személyes természeti, gazdálkodói tapasztalatokon alapuló, de évszázados, közösségi tudáselemeket is őrző, a tudománytól zömmel független, a társadalmi élet rítusaihoz is kötődő tudásról, tapasztalatról, hitvilágról. A hagyomány sok eleme közül az ökológiai ismeretek sokkal lassabban pusztulnak, mint például a népdalok vagy az öltözet. A pásztorok és a parasztok még őrzik nagyszüleik tudását, mert mindennapi munkájukban szükségük van rá. E tudás leginkább személyes tapasztalatokon nyugszik, valamint részben szülőktől, nagyszülőktől lehet eltanulni, ellesni. A hagyományos ökológiai tudás olyan ismeretrendszer nyújt, amelynek segítségével a különböző tájak népessége az adott táji környezetben sok évszázadon keresztül fenn tudott maradni, szinte kizárólag a helyi erőforrások használatával. A fenntarthatóság eléréséhez jelenleg is erre, azaz a helyi környezettel jól együttműködő, elsősorban helyi erőforrásokra építő, azokat fenntartható módon használó gazdálkodásra lenne szükség. Napjainkban a világ szinte valamennyi területén folyik ennek az eltűnő tudáskincsnek a gyűjtése, sőt rengeteg program indult e tudás fenntartására, visszatanítására.

Diákjainkat is biztatjuk, ha szeretnének megismerkedni elődeik ökológiai tudásával, menjenek el idős falusi rokonaikhoz, ismerőseihez, és tegyék fel nekik a kérdést: milyen volt az élet régen? Hallgassák őket! Kérdezzék meg a növények, állatok nevét, felhasználásuk módját, gyűjtsék össze a településhatár neveit, az egyes helyek történetét, korábbi használatuk módját, ismerjék meg a legeltetés, szántógazdálkodás régi rendjét. A hagyományos ökológiai tudás a környezet állandó változásával dinamikusan alakul, folyamatosan újabb és újabb tudáselemekkel bővül, miközben generációról generációra adódik tovább. Ez a tudás és a kapcsolódó közösségi szabályozási

rendszer (társadalmi normák) biztosítják a közösség hosszú távú fennmaradását, a természeti erőforrások fenntartható használatát. A hagyományos ökológiai tudás kulturálisan és ökológiailag is beágyazódott társadalmi környezetébe. A Kárpát-medencében Imreh István erdélyi történész a székely faluközösségek működésében fedezte fel a közösségi erőforrás-használat szabályozásának hosszú idő alatt kialakított és fenntarthatóan működtetett példáit. Erőteljes közösségi gondolkodás jellemezte a faluközösségeket, melyek szigorú törvénye volt, hogy nem maradhatott benne magára az ember, írja Imreh István A rendtartó székely falu c. könyvében, melyből a középkori jobbágyszékek öngazgatásának írásban is rögzített rendtartásait ismerhetjük meg. A demokratikus jellegű, földközösségben gyökeredző községi autonómia gyakorlásának is alapvető feltétele, mint ahogy az elnevezés is tükrözi, a közösen megfogalmazott rend betartása volt.

Megkérdőjelezhetetlen, örök érvényű értékeket, szokásrendet ismerhetnek meg diákjaink a néprajz tantárgy segítségével.

A tagozat meghirdetésekor elsősorban olyan diákok érdeklődésére számítottunk, akik vagy otthonról, a szülői házból hoztak némi külön érdeklődést a hagyományos világ részletei iránt, vagy más táncos, énekes, kézműves közösségek befolyásának hatására nyitottak egy, ugyan a tudomány nem minden területére kiterjedő, de mégis a népi kultúra számos részletét érintő ismeretek befogadására.

A tantárgyat tanító kollégákkal közösen így a következő tartalmi és időbeli felosztást gondoltuk követhetőnek:

- 1) A 9. évfolyamon a tantárgy természetével való ismerkedés, a kutatás módszereinek áttekintése és a minden kulturális teljesítmény alapjait adó gazdasági háttér hagyományos elemeinek megismertetésére teszünk kísérletet.

Így a bevezető foglalkozások után az „ösfoglalkozásokkal”- Hermann Ottó meghatározása-kezdjük az ismerkedést és eljutunk a hagyományos gazdálkodás legutolsó még nyomokban ma is megtapasztható időszakáig.

Ezt népzenei ismeretekkel igyekszik a tantárgy színesebbé, kerekébbé segíteni. /Lásd Népzene 9. évf./

- 2) A 10. évfolyamra még rendszerint átnyúlik a gazdálkodás- néprajz néhány területe, amit település- néprajz, lakóterek és háztípusok vázlatos megismertetésével egészítünk ki.

Kilépve a lakótér- település viszonyai közül a Kárpát- medence tájegységeit járjuk körbe, mégpedig olyan formában, hogy az adott tájegység életföldrajzi lehetőségeihez, történelmi változásainak mentén nézzük meg a mai helyzetet, bemutatva a viseletet, táncot, népzeneét, esetleg jellegzetes ételét.

Az elméleti ismeretekhez itt szervesen kapcsolódik a Néptánc tantárgy, ami hasonlóan a 9. évfolyamon tanult Népzenehez, heti egy órában segíti az összetettebb eligazodást. /Lásd Néptánc 10. évf.- Várszegi Csaba/

- 3) A 11-12. évfolyamon dupla órában társadalom- néprajzi ismeretek, kézművesség, népművészet, népszokások, népköltészet elemi ismereteit járjuk körbe, valamint igyekszünk megismerni a Kárpát- medence nemzetiségeit, történelmi szerepüket, jelenlegi helyzetüket.

A legvégén némi kulturális- antropológiai kitekintést is teszünk, a világ még a legutóbbi időkig természetes életformát követő népcsoportjainak igen változatos megismerése felé.

A tantárgy ily módon igyekszik közvetíteni mindent a néprajztudomány által feltárt ismeretekből, amit egy 14-18 éves magyar középiskolás az ismeretei közé haszonnal illeszteni tud.

Meggyőződésünk, hogy ezen ismeretek a klasszikus tantárgyak- természet- és társadalomtudományokkal együtt- kiegészítéseként, egy összefüggéseiben gazdagabb világkép kialakításához segíti tanítványainkat.

Mindvégig kárpát- medencei viszonyok között gondolkodunk, a jelenlegi határainkon kívül élő magyarok népi kultúráját természetesen ugyanúgy tanítjuk, mint ahogy a magyar kultúrára ható, más népek kulturális teljesítménye mellett sem megyünk érdemtelenül el. A nyilvánvaló összehasonlításokból azt reméljük, hogy tanítványaink nem csak büszkék lesznek a maguk nagyszerű népi kultúrájára, de tisztelni fogják a közöttünk élő más nemzetiségek kulturális teljesítményét is.

Ez itt, a sokféle nemzetiséget jelentő dél- dunántúli régióban, ahol évszázadok óta sokféle kultúra él együtt, különösen nagy jelentőséggel bír. Tanulmányaink legnagyobb része innen származik. Nagyon fontosnak tartjuk, - és a tantárgy így kicsit kapcsolódik a természettudományokhoz- hogy a népi kultúra bemutatásakor hangsúlyozzuk annak javarészt

környezetbarát, beosztó, kímélő világnézetét. Az évszázadok „ökológiai lábnyomát” lépten-nyomon összehasonlítjuk a mai javarészt pazarló, a teremtett világ élőlényeit végtelenül kizsákmányoló sokkal nagyobb nyomot hagyó világával. Ez elsősorban a gazdálkodás, élőhelyhasználat kapcsán válik nyilvánvalóvá.

Mivel nincs más, hasonló középiskolai összevethető kezdeményezés, így a sok év útkereső tapasztalatai a következőkben fogalmazhatók egyfajta tervvé – tantervvé – a néprajz tagozaton.

Várható hatások, eredmények:

- A tagozatnak nem célja kis „néprajztudósok” nevelése, ugyanakkor örülünk, ha a tagozatra járók közül esetleg a néprajztudományt választják továbbtanulási célul, amire számos esetben sor került.
- Leginkább azt a célt szeretnénk elérni, hogy tanítványaink a tőlünk kapott ismereteket úgy illesszék az otthonról hozott családi minták, értékek sorába, hogy mindig legyenek elég nyitottak a hagyományos világ értékrendjét a mai életformához úgy hozzáilleszteni, hogy az a mind teljesebb, boldogabb, - Istennek tetsző- formában valósulhasson meg. Leginkább Széchenyi István nagyszerűen megfogalmazott gondolatával tudnánk összefoglalni:

„A régi jót, az új jóval, jelen időben kézfogásra bírni, erre törekszem”.

Részletes tervezet

9. évfolyam

1. Témakör: Az ősfoglalkozások

Bevezetésként a tantárgy más középiskolai tárgyakhoz képest sajátos szemléletéről és megközelítési különbségeiről, – hiszen ez egy választott, hetente két órát jelentő elfoglaltság – a tudományok rendszerében elfoglalt helyéről, mai jelentőségéről, a mindennapi életben való használhatóságáról.

- A kiindulási helyzet az emberi közösségek életformái: a legkorábbi halászó, vadászó, gyűjtögető életformáktól a legutóbbi időkig, ill. a XIX. századból megmaradt – a néprajztudósok által még leírt – életforma, a „pákász életforma” elemzése.

- Ez mintegy időutazó ráhangolódásként a XIX- XX. század nagy néprajztudósai, mint Hermann Ottó, Szűcs Sándor és mások által megfigyelt és leírt életformát igyekszik körüljárni, ami a természetben élő ember sok évezredes sajátja volt, ami minden kulturális teljesítmény kezdő, kiinduló helyzete volt

- Ezt egészítik ki a vadászatról, halászátról, gyűjtögetésről, méhészettről tanultak. Ezek a történelmi idők sajátos, a természet kínálta források, a néptömegek által évezredek alatt alig változó módszerét, viszonyulásait vizsgáló ismeretek.

- A témakör végén a régi idők természet adta forráslehetőségek kiaknázási módját, szemléletét a mai idők megközelítésével hasonlítjuk össze.

A nyilvánvalóan önző és pazarló mai formák igazi mozgatórugói sem maradnak leleplezetlenül

- A témakör zárásaként megnézzük közösen *Az utolsó pákász* című fekete-fehér dokumentum filmet, ami egy az 1970-es években még sok tekintetben a hagyományos hal- és vadfogások ritka, filmes megörökítése.

- Számonkérésként – ez teszi igazán kicsit izgalmassá és érdekessé – egy olyan, az iskolában megírt dolgozatot kérünk, ami egyes szám első személyben meséli el mintegy visszaemlékezésként az egykori zsákmányoló életforma mindennapi részleteit.

- A dolgozat tanulságainak megbeszélésekor kitérünk a mai, általunk helyesnek tartott ökológiai megközelítésre, a biofilia fogalmára, a védett növények és állatok sajátos helyzetére.

2. témakör: Gazdálkodás egykor

Nagy, sőt hatalmas téma: a mindekori kultúra alapja, a gazdálkodás mikéntje, az adott életföldrajzi hely ökológikus használatának egykori és mai viszonyai.

2/1 Házasítás

- A témakör bevezető óráin a házasítás helyei, ideje, a földrészek eltérő adottságai, a földrajzi felfedezések nyomán kialakult változásokat járjuk körbe.

- Megismerkedünk az őshonos magyar állatfajtákkal olyan formában, hogy minden tanuló készít egy 10-15 perces kis képes- filmes ismertetőt az általa választott, vagy feladatként kapott régi magyar háziállatról.

Ezt szép, igényes formában készítik el tanítványaink évről évre.

- Az őshonos magyar háziállatok megismerésének ezen módja apró kíváncsiságot ébreszt ezek iránt a fajták iránt. Gyakran találunk olyan tanulót, akinek személyes tapasztalati élményei is vannak, amit itt bemutatva kicsit sikerélményként élük meg a családi körben tapasztaltakat.

- Sajátos viszonyulása a mai tanulóifjúságnak; de a közélet számos területén helytelen, nagyképű magatartást mutatóinak, hogy lenézik a háziállatokat tartókat és a „paraszti életformát” végzőket, magukat ennél magasabbra helyezve. Számos alkalommal éljük meg, hogy hagyományos gazdálkodást folytató családokból kikerült diákjaink mintegy titkolják, hogy szüleik, nagyszüleik gazdálkodnak. Itt nagyon igyekszünk a megítélésünk szerint helyes, mindenképpen pozitív, az állatvilággal legalább ily módon kapcsolatot tartó családok törekvéseinek helyes közvetítésére.

- Az összefoglalás és számonkérés egy ismeretekre alapozott helyzetértékelés, ami a régi magyar háziállatok XXI. sz.-i jelentőségét igyekszik hangsúlyozni.

2/2 Pásztorok

- Még ennek a témakörnek egy szervesen idekapcsolódó kiegészítő fejezete a pásztorok életének megismertetése.

A XX. sz. közepét megérő klasszikus pásztorvilág majd minden részlete feldolgozott, tárgyi és szellemi kincsei – mint a tánc és népzene – felgyűjtött, megismerhető.

- A témakör az életformát, a viseletet, az építményeket, de a pásztorételeket is körüljárja. A végén megnézzük ennek XXI. sz.-i maradványait a *Pásztorének* c. dokumentumfilmben.

- A pásztor életforma persze tálcán kínálja az összehasonlítást a mai nagyüzemi állattartással, ami az üzletek polcain található alapélelmiszereink forrása.

- Számonkérésként ismét „időutazást” kérünk, ami abból áll, hogy a diákok dolgozat formájában egyes szám első személyben írnak egy visszaemlékezést, mint képzeletbeli idős pásztor dédunokájának, mintegy intő jelként a megváltozott világkörülményekre felhívva a figyelmét.

2/3 Földművelés

- E fejezetben a letelepedett földművelő kultúrák társadalmi fejlődésben betöltött hatalmas szerepéről, a kezdeti földművelő módszereken át a mai „modern” földhasználati megközelítésekig igyekszünk sajátos összehasonlítást tenni.

- Tekintettel arra, hogy az általunk fogyasztott élelmiszerek másik nagy forrása – az állattartás után – a földműves gyümölcs- és zöldségtermelő technikák, módszerek révén valósul meg, ismét elkerülhetetlen az összevetés a régi (ma bionak mondott) növénytermesztés és a nagyüzemi megvalósítás között.

- Összefoglalásként és számonkérésként egy a környezetükben elérhető és megfigyelhető ökológia részleteiről kell otthoni beadandót készítsenek.

2/4 Erdő- és gyepgazdálkodás

- A fejezet az erdők, mezők ökológiai jelentőségéről, haszonvételi módjáról szól történelmi és mai összevetésben, különös tekintettel az éghajlatváltozásra.

2/5 Szőlő- és gyümölcskultúrák

- A szőlő- és gyümölcskultúrákat is számba vesszük, valamint ezek hatásait a Kárpát-medence egykori és mai életformájára.

- Kitérünk a gyümölcsfogyasztás jelentőségére, átalakulására, a betegségekkel szemben ellenálló fajtákra és ezek jelentőségére is.

- Bemutatásra kerülnek a történelmi borvidékeink határon belül is túl, a filoxéra járvány okozta változások és némi mai összevetés.

- Összefoglaló- számonkérésként egy képzeletbeli tervet kell készíteni egy vidéki családiház kertjének megtervezésével.

2/6 Ártéri- és fokgazdálkodás

- Ez teszi ki az utolsó fejezetet. A legkifinomultabb életföldrajzi forráshasznosítás az elsősorban Dr. Andrásfalvy Bertalan által feldolgozott ártéri gazdálkodás, aminek nyomai a XX. sz. közepén még felismerhetők, de igazán a „folyószabályozások” teszik tönkre a XIX-XX. sz. során.

- Ennek a végtelenül ügyes, sok évszázados, a természet erejét- bőségét a legmegfelelőbbben a magunk javára fordított életformának az elméleti ismeretein túl, egy látogatást teszünk Felső Barnabáshoz a Veránka- szigetre a gemenci erdőbe. Ő talán az utolsó legbeavatottabb képviselője ennek a gazdálkodásnak. Diákjaink nagy csodálkozással hallgatják évről évre.

Az év során még egy, a Pécsi Néprajzi Múzeum állandó kiállításainak, a pásztorművészet tárgyainak megtekintésére is sor kerül.

A téli szünet alatt pedig minden gyermek köteles elkészíteni igényes, elegáns kivitelben saját családfáját az ükszülőkhöz. 16 ós- visszamenőleg, a lakóhely és foglalkozás /nemzetiség/ megnevezésével.

A nyári feladat: „Néprajzi” riport készítése egy – lehetőleg öko – gazdával a gazdálkodás természetéről , nehézségeiről, mikéntjéről 2-5 A/4-es oldal terjedelemben.

10. évfolyam

A nyári feladatok értékellése, megbeszélése zárja a gazdálkodás nagy témakörét. Annak tanulságai a mai, mindennapi életbe használható megállapításainak közös megfogalmazásával. Nagyon fontosnak véljük az első befolyásolási lehetőségtől kezdve, hogy ezekben az összevetésekben – ami a múlt és a jelen gazdálkodására, ökológiai szemléletére, jelentős mértékben eltérő mikéntjére vonatkozik – ne egy romantikus múltba révedés, ne egy a régít minden tekintetben tisztábbnak, jobbnak beállítva, míg a mait csak negatív összefüggéseiben vizsgáljuk. Egyfajta mérlegelési lehetőséget kínálunk. A választás lehetőségét igyekszünk elérhető közelségbe segíteni. A mértéket és a viszonyulást úgyszintén az egyén és a körülmények határozzák meg.

3. témakör: Lakóház, település

A mindennapi élet egykori színhelye, a lakás, a hajlék több évezredes változásait tekintjük át. Elsősorban a magyarság megoldásait vizsgáljuk összevetve a hasonló társadalmi fejlettség más földrészen való megoldásaival.

3/1 Lakóházak

- A kiinduló pont itt is az ősi halászó, vadászó, gyűjtögető életforma, a régészet és a kulturális antropológia megállapításai nyomán.

- A sztyeppei civilizációk nemezsátrait vagy jurtáit, ill. ezek használati rendjét vesszük sorra egész a veremlakásokig. Majd a kőből, fából, földből épített népi épületek előnyeit, hátrányait, építésük módját járjuk körül.

- A történelmi idők házainak méretének, használatának, kényelmi körülményeinek változása az idők során és fejlődésének folyamata a másik fontos területe a lakóházak témakörnek.

Megvizsgáljuk, hogy mely anyagok, milyen építési megoldások újragondolására és mai XXI. sz.-i alkalmazására nyílik esetleg lehetőség. Fontos kiemelni a régi idők természetben elérhető anyagainak (föld, fa, nád, zsúpp, kő) a különféle életföldrajzi helyeken való hozzáférhetőségét.

„Abból építünk amink van”.

- Tekintettel arra, hogy nem használtak, nem használhattak nehezen lebomló alapanyagokat, – mint pl. az üveg, műanyag stb. – az elhagyott vagy elpusztult emberi lakóhelyek a történelmi időkben alig hagytak nyomot maguk után.

- Egy skanzen vagy tájház látogatásával egybekötött kirándulás során egy környékünkön elérhető népi ház (Szennai Skanzen) berendezéseit tanulmányozzuk. Fontos kiegészítés az egyes tárgyak megnevezésén túl, hogy használatuk milyen lehetőségeket tett lehetővé.

A bútorok, bútorcsaládok fejlődési útját, használatuknak, készítésüknek módját szintúgy megvizsgáljuk.

- Ezt követően kerül sor egy regölyi kirándulásra, ahol testközelből kipróbálhatjuk az ősi mammutvadász közösségek földkunyhóit, kezünkbe vehetjük kiásott vagy újrakészített tárgyait az ezen a tájon egykor élt népeknek egészen az Árpádok nemezsátráig.

- A számonkérés módja egy teljes fogalmazás írása egy képzeletbeli ház építési módjáról, – valamilyen a tanuló által választott földrajzi helyen – a felhasznált anyagokról, a berendezés módjáról és a benne élhető élet milyenségéről.

3/2 Településtípusok

Ez a témakör másik fontos, már nagyobb területet vizsgáló része.

- A kezdeti jurtafalú, a még ma is meglévő keleti rokon település, az „aul” kárpát- medencei rövid időszakától – a csapadékosabb éghajlaton az Árpáddal beköltöző magyarság néhány száz év alatt lassan elhagyja nemezsátrait – az ezt követő egyszerű földbe süllyesztett veremlakásokon át, ami még a XX. sz.-ban is elő- elő fordult (pl. vákáncsosok az Alföldön, vagy a cigányság körében), egészen a földből, fából, kőből épített javarészt náddal, zsuppal fedett egyszerű egy- majd két-, végül háromosztatú parasztházig végig kísérik a házak méretbeli változásait és az épületek egymáshoz való elhelyezkedését.

- Ez a halmazfalutól az útifalun át a mérnökök által tervezett, pontosan kimért sakktáblaszerű településekig, az egyes mezővárosok kör alakú elrendeződéséig igyekszünk mindent megvizsgálni. Ehhez nagyon jók a régi településekről már könnyen elérhető régi felvételek, egykor megrajzolt térképek másolatai. Mindez azért is fontos, – belátva a néprajztudományon belül elfoglalt szerény hányadát a településnéprajznak – mert egy új, ismeretlen községbe, helységbe érkezve a településnéprajznak csak elemi összefüggéseit ismerő ember könnyen megállapítja annak típusát, a merészebb fantázia maga előtt látja annak fejlődését is. Így a tájba illő, és ott harmonikusan

elhelyezkedő, és különösen a XIX- XX. sz esetében gyorsan gyarapodó helységek kevésbé szerves képe szépen egybevezethető

- Ebben a témakörbe megnevezzük még a kertés, a szálláskertes települések építési és életmódbeli szerkezetét; a tanya, tanyabokor kialakulásának mikéntjét, ezek mai világunkhoz való illesztésének lehetőségét.

- A 11. évfolyam ősztén a kalotaszegi kirándulásunkhoz kapcsolódóan látogatást teszünk egy nagykunsági tanyára Bene Sándor és felesége, Lajtos Katalin lakhelyére. Ezt már több éve mindig ezen a kirándulással kapcsoljuk össze, bemutatva a mai tanyai élet épületeit, életformáját. Ezt igyekszünk összehasonlítani az egykori tanyavilág lehetőségeivel. Az összehasonlítást nem egy a társadalomból kivonulni igyekvő hamis romantika mázában, hanem szigorúan a hétköznapi valóság jó és kevésbé jó részletét figyelembe véve igyekszünk megtenni.

4. témakör: Kézművesség, népművészet

A gazdálkodás, lakóhely, település után az életforma szakmákra, kézműves tevékenységekre térünk, mielőtt a tájegységek és a társadalomnéprajz témakörével foglalkozunk.

- A teljesség igénye nélkül azokat a kézműves tevékenységeket vesszük sorra, amelyek nyomai részben ma is megtapasztalhatók. Ezek a Kárpát- medence szerte gyakorolt mesterségek céhes szervezetekbe rendeződtek.

Az egyes szakmák megismerése előtt azok kialakulásának, fejlődésének lépcsőfokait vizsgáljuk meg: milyen út vezetett az egyszerű háziipartól a céhes szakmai szerveződésekig, aztán a gyáripar kialakulásával annak felbomlásáig.

- Az egyes mesterségek bemutatásánál törekszünk annak népművészeti vonatkozásait is hangsúlyozni. A Néprajzi Múzeumba tett látogatáskor, de a tárgyak vetítésekor a magyar nép díszítő ösztönének megnyilvánulásairól, az egyes szakmák díszítő lehetőségeiről sem feledkezünk meg.

- A következő témakörben a néprajzi tájegységeknél a hasonló, de díszítésben a magyar népcsoportra jellemző különbségek összehasonlítása ekkor történik meg. A kézművesség, népművészet témakörnél az alapmotívumokról, azok jelentés-, és üzenettartalmáról igyekszünk szólni.

- A mesterségek bemutatásakor – amit egy- egy tanuló önállóan kiselőadás formájában 10-15 perces időtartamban mintegy házi feladatként készít el – az alapanyagokról, azok forrásairól, a mesterség eszközeiről- szerszámairól, az alkalmazott szakmai fogásokról, a céhes szerveződés részleteiről, a mesterség művészeti kiteljesedéséről, valamint mai helyzetéről kell képes, esetleg tárgyi bemutatót tartani.

- A számonkérés másik módja a rokonmesterségek csoportjainak bemutatása.

- Így az élelmiszeripar és vegyipar csoportjába tartozó molnár, pék, mézeskalácsosgyertyaöntő, mészáros- szappanos, olajsütő mesterségek.
- A fémiparhoz tartozik a bányászat, (különös tekintettel az erdélyi sóbányászatra és a torockói vasbányászatra) kovácsolás, ill. vashámosok, cigány és patkoló kovácsok.
- Bőriparnál említjük a tímár, varga, csizmadia, szíjgyártó, szücs, kefekötő, fésűs mesterségeket.
- Textilipar alá tartozik a szűrőcsapó, szűrőszabó, takács, szabó, gombkötő, kalapos, köteles, süveges, posztós.
- Faipari mesterségek a bogárnár, kádár, esztergályos, asztalos, ács.
- Agyagipar részei a fazekas, kályhás, kőműves mesterségek.

- Házidolgozatként egy ma még működő mesterség egy jeles képviselőjével való riport /néprajzi felmérés/ készítése még a feladat.

- A nyári szünet idejére eső Mesterségek Ünnepe (aug. 20 körül) budapesti rendezvényen való figyelemfelkeltő kis kedvcsinálásra is sort kerítünk.

5. témakör: Tájegységek a Kárpát- medencében

A gazdálkodáshoz hasonlóan nagy témakör az egymástól markánsan elkülöníthető néprajzi tájegységeket igyekszik körbejárni.

- Megnézzük az életföldrajzi elhelyezkedést, az ott a történelmi idők óta élő népcsoportok összetételét, annak változásait, az ott kialakult sajátos szubkultúra jellemzőit, (viselet, tánc, zene) a legvégén pedig a mai helyzetet vizsgáljuk át közösen.

- A néprajzi táj kialakulásának pillanatait, folyamatait, a MI- tudat kialakulását elemezzük. Megvizsgáljuk milyen összefüggések fedezhetők fel változó földrajzi, történelmi körülmények között, és hogy ezeknek milyen hatásai voltak a népcsoport karakterének kialakulásakor.

- A témakör elméleti feldolgozása párokban történik. A páros egyik tagja a történelmi múlt, az életforma és a jelen valóság főbb jellemzőit gyűjti össze; a páros másik tagja pedig elsősorban a folklór, a viselet jellemzőbb részleteit. A páros erre a célra készít egy kis összefoglaló videót-PPT-t, amiben a digitális technika segítségével mutathatják be a maguk tájegységét.

A néprajzi tájegységek témakörében ez egyben a számonkérés egyik része. Külön elismerést kapnak azok a párosok, akik viseletet hoznak, maguk eléneklik a népdalokat, vagy a tájegység táncát mutatják be. Ez talán az egyéb középiskolai tantárgyakhoz viszonyítva szokatlan megközelítés, de mi a tagozatra elég sok, már a néptáncal, néphagyományainkkal korábban kapcsolatot találó diákot kapunk, így egy jó párosítással akár viseletbe öltözött, szépen éneklő, jól táncoló párosok is kialakíthatók.

- Így már - a meglévő ismereteken és képességeken túl - támaszkodhatunk a 9. évfolyamon tanult népzenei, és a 10. évfolyamon éppen ekkor tanult néptáncos ismeretekre, képességekre is.

- Az erre a korra jellemző (16-17 évesek) gátlásosság néha nehezen oldható, de éppen ezek azok az alkalmak, -szűkebb fél osztálynyi tagozatos közösségben- ahol először minden ilyen képességüket a kortársaik előtt megmutathatják. Így később egy iskolai táncházban, vagy a budapesti országos Táncháztalálkozón ezek az apró feszengések már nincsenek jelen a viselkedésükben. Ugyanakkor ezek azok az alkalmak, ahol először kezdik használni azt a kultúrát, ami örökségünk.

- A népdaléneklés nem csak az osztályéneklési fesztiválok közös énekléssel való örömszerzés lehetőségeit kínálja, de a nyári tábortüzek, az átai osztálykirándulások is hasonlóan jó alkalmak erre. Mindig a tanár feladata megítélésünk szerint a közös éneklés, a közös tánc örömébe való bevezetés első lépéseinek segítése.

Az ilyen módon történő feszültséglevezetés, megmutatkozás sok-sok évszázadra visszavevethető, jellemző minden kultúrára. Csak az az ember tudja igazán értéként kezelni saját kultúráját, aki ezt valamilyen formában szervesen meg is éli. Erre ezek az apró kezdeményezések jó lehetőséget kínálnak.

- A témakör feldolgozása legszűkebb környezetünkből indul ki, - még Pécs városának, az itt élő soknemzetiségű lakosságnak is szentelünk egy külön órát, még úgy is, hogy egy nagyváros nem

tekinthető néprajzi tájnak, egységnek- és Baranya, Tolna, Somogy megyék népcsoportjait is bemutatjuk.

- Ormánság, Sárköz, Hegyhát, Külső és Belső Somogy, Zselic, Drávaszög, Mohács és vidéke különös tekintettel az itteni délszláv népek kultúrájára. Nyugat felé tovább: Göcsej, Órség, Bakony, Mezőföld. Kilépve az alföldi tájra: Kis- és Nagykunság, Hortobágy, Hajdúság, Dél- Alföld Szegeddel, Nyírség, Matyók.

A felső magyarországi tájaink: Csallóköz, Zoborvidék, Palócok, Kárpátalja- ami néprajzilag ugyan közel sem egységes, de a sajátos sorsú, egy évezredik a Magyar Szentkorona alá tartozó terület megismerésére itt megnyílik a lehetőség.

Átlépve a jelenlegi keleti határunkat: Szilágyság, Mezőség, Kalotaszeg, Torockó, Székelyföld, a Csángók- moldvai, gyimesi, hétfalusi- és külön az egykori Bukovinai Székelyek története, sajátos néprajzi helyzete, kirajzásaik, valamint az aldunai székelység története.

Legvégül a kárpát-medencei néprajzi kör zárásaként Bánát, Bácska.

- Ezek a legjellemzőbb nagy néprajzi csoportjaink. Mivel számuk meghaladja a tanulópárok számát, így a legigényesebb előadást tartók önként, a legkevésbé sikerültek kevésbé önként még egy- egy tájegységet bemutatnak.

A számonkérés másik módja egy- egy régió bemutatása.

Dunántúl, Alföld, Felföld, Erdély, Délvidék néprajzi bemutatása úgy történik, hogy a régióból kiragadott legmarkánsabb népcsoportok zenéjéből bejátszunk néhány népzene számot, amit esetleg táncos- viseletes képek tesznek könnyebben felismerhetővé, majd a tanuló néhány jellemző ismeret leírásával ad számot tájékozottságáról, és a kiosztott vaktérképen bejelöli az adott néprajzi tájegységet.

Az ilyen módon körbejárt Kárpát- medence megítélésünk alapján teljesebb képpé áll össze diákjaink fejében, könnyebben helyezi el élete későbbi időszakában a tájból érkezőket, felismeri esetleges tájszavaikat, zenéjüket, táncukat, viseletüket.

Igyekszünk megtanítani azt a látásmódot, ami a tájak és népcsoportok különbözőségétől függetlenül, együtt mégis szerves egységet alkot, és csak ránk magyarokra jellemző. Hangsúlyozva a más nemzetiségek hozzáadott értékeit is

A 11. évfolyamon megvalósított kirándulásunk során ezeket az ismereteket, élményeket még

egyszer felelevenítjük olyan formában, hogy a baranyai kirándulástól egészen Kalotaszegig, ahogy mikrobuszunk halad a tájegység népzenejét hallgatjuk, a páros újra feleleveníti a tájegységre jellemzőket, a suhanó autóból pedig igyekszünk közös összehasonlítást tenni a legutóbbi idők során látott változásokra.

A kirándulás során - amely október 2. hétvégéjén a Kőrösfeketetői Vásár alkalmával kerül megvalósításra - természetesen bejárjuk Kalotaszeg szép festett kazettás református templomait (Bánffyhunrad, Kőrösfő, Magyargyerőmonostor, Magyarvalkó stb.). De kirándulunk a mezőségi Válaszútra, ahol a Kallós Alapítvány kiállítását nézzük meg, ami jelenleg a legteljesebb, legszínesebb erdélyi kiállítás lakásbelsőkből, viseletekből.

Korábbi évek tapasztalatai alapján állíthatjuk, hogy ezen nagyhatású élmények komoly befolyást gyakorolnak diákjainkra a tekintetben, hogy elhelyezzék a magyar népi kultúra nagyszerűségeit a világ népeinek palettáján.

11. évfolyam

5. témakör: A hagyományos világ ünnepei, jeles napjai

Az ünnepek sorát az évszakok változásait követve, a teljes népi ünnepkör végigtekintésével igyekszünk megismerni. Ahol lehetőség adódik, ott a témakör tanulása során az adott pillanatban magunk is igyekszünk mindezt valamilyen formában megélni, ill. örömmel kapcsolódunk be a számunkra elérhető helyeken a még megmaradt vagy újragondolt népi ünnepnapok rendezvényeibe.

Tekintettel arra, hogy az egykori és a mai - bár ugyanazon a naptári időszakban bekövetkező - ünnep merőben más élethelyzetben találja az a régi idők emberét, mint a mai kor gyermekét. Úgy igyekszünk ennek közvetítésére, hogy mindig az adott népcsoport, az adott ünnep mikéntjét abban a millióben vizsgáljuk és éljük meg, ahogy azt az egykori és a mai körülmények alakították, alakítják. Nem erőlködünk egy a XXI. sz. által jóval meghaladott életünnepet hasonlóan megélni, mint azt tették egykori eleink. Úgy tekintünk az ünnepre mint a régiek az együttlétnek egy szép

alkalmára, az öröm közös, szép megélésének lehetőségére; csak mindezt igyekszünk a mai idők helyzeteihez igazítani.

Keressük az ünnepi helyzetben ma még megtapasztalható lehetőségek megélhetőségét.

A szeptemberi tanévkezdés egy rövid visszatekintéssel kezdődik, mindenki beszámol arról, hogy a nyáron át hol, milyen helyen járt, voltak-e a néprajzzal kapcsolatos élményei. A 10. évfolyamon az előző témakörként tanult tájegységek közül melyikben jártak. Találkoztak-e a tájház, skanzen- a népi élet múzeumokba mentett tárgyi emlékeivel. Jártak-e olyan rendezvényen, fesztiválon, ahol a 9.- 10. évfolyamon tanult népzenei, néptánc ismereteik megerősítését kapták.

Már a kezdetektől igyekszünk felhívni a tanulók figyelmét azokra az évről- évre ismétlődő rendezvényekre, fesztiválokra, amelyekre érdemes ellátogatni, mint például: Táncháztalálkozó, a Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum rendezvényei, Országos Pásztortalálkozó, Hortobágyi Napok, Mesterségek Ünnepe. Ezeket családdal, vagy néhány baráttal érdemes felkeresni, és a tantárgy szellemiségét megerősítő benyomásokat, élményeket gyűjteni.

Minden év szeptemberében számos ilyen élménybeszámolót hallgatunk végig, nagy örömmel és meglelégedéssel.

Az éves ünnepkör feldolgozását célszerű az őszi ünnepkörrel kezdeni, mert ily módon néhány "tanult ünnep" akkor élhető meg, mikor a tanulmányainkban is épp ott tartunk.

Mivel az ünnepek sora részben az egyházi év egyházi ünnepei és a mezőgazdasági munkák évszakhoz igazodó rendje alapján alakul, magunk is nyilvánvalóan ehhez igazodunk.

5/1 Szüret

Az őszi betakarítás egyik legkedvesebb, legvidámabb ünnepe, térségünkben is jó hagyományai vannak. Minden évben elmegyünk egy erre kiválasztott helyre, ahol magát a szőlő szüretelését diákok végzik, - sokan itt először - majd a termést az iskola kemencés udvarán ledaráljuk, lepréseljük, és az így nyert szőlőlevet (mustot) mértékkel a diákjainknak elkínálgatjuk. Ez mintegy 8-10 éves hagyomány iskolánkban, segíti a ráhangolódást, lehetőséget ad egyfajta kedves "becserkészésre".

5/2 Az őszi ünnepkör

Ez az időszak sok lehetőséget kínál a hagyományos étkezési élmények megítélésére. Így kerül sor minden évben Vendel- napi juhpörkölt kóstolásra, ami inkább az alföldi tájak jeles napja, de mivel iskolánk átai házában évek óta hortobágyi rackajuhokat tartunk, így minden behajtáskor /Vendel-, Dömötör- nap/ és a tavaszi kihajtáskor /Szent György napja/ egy- egy bárányt pörköltként feláldozunk a pásztorok és az egészséges táplálkozást népszerűsítő képzeletbeli oltáron. Ebben szülők segítségét is szívesen vesszük, akik ezt örömmel meg is teszik.

A jeles napok, de minden más a hagyománnyal kapcsolatos ilyenformán megélt helyzet maradandóbb emlékeket hagy, mint több kiló kimért ismeret. Márpedig ez a tárgy alapvetően szemléltető, a megítélésünk szerint helyes "életfilozófiát" kialakítani segítő tantárgy kell, hogy legyen.

A mai gyakorlatban nehezebben megtapasztalható, még mindig a "készletezést" segítő őszi közösségi munkák - kukorica fosztó, tollfosztó- egy- egy tanuló kiselőadásos ismertetésével közvetítjük. Mellette az egyéb őszi betakarítási, és egyéb mezőgazdálkodásban ekkor elvégzésre kerülő ún. előkészítő munkák - szántás, boronálás, vetés - hasonló módon kerülnek újra elő, visszautalva a 9. évfolyamon tanult földművelési ismeretekre.

5/3 Téli ünnepkör

November végén András-nappal /nov. 30/ záródik az őszi időszak, és kezdődik adventtel a karácsonyi várakozás, ami a régi időszak emberének jelentősen átrendezte mindennapjait. "András zárja a hegedűt", ami a multságok elmaradását jelentette, és az időszak a befeléforulást, a Krisztus-születés várás jegyében telik.

Ugyanakkor, ekkor kezdődnek a nagy disznóölések, amit nem csak a néprajzos osztályok - de majd minden osztály - egyszer, vagy többször iskolánk átai házában, a szülőkkel közösen megélhet. Ez ismét egy kellemes tapasztalati élménnyel gazdagítja tanítványaink ismereteit, sokan itt találkoznak ezzel először.

A karácsonyi készülődés, a roráték sajátos hangulata, ami ugyan a tanmenet szerint korábban kerül sorra, de mivel a közeljövő eseményei közé tartozik, és itt még elég sok minden megmaradt a régi ünnep varázsából, megint csak egy könnyen tanítható, élményszerű ismeretátadást jelent.

Több, mint 10 éve az iskolai ünnepségen - de sokfelé meghívják bennünket - egy székelyföldi betlehemes játékot játszunk, amit a néprajzos osztályok adnak elő. Ezt a dramatikus játékot nem csak szűkebb környezetünkben, de Kárpátalján, Erdélyben és a Drávaszögben is eljátszottuk tanítványainkkal, ami nagyban segíti őket, hogy a maguk személyes misztériumát könnyebben megtapasztalják.

A téli szünetet követően kerül sor - Vízkereszt idején - a hagyományban néhány helyen még ma is élő Háromkirály járásra, amit szintén a néprajzos osztály diákjai végeznek.

A tanmenetben erre október táján kerül sor, itt elmondjuk az egyházi és néprajzi összefüggéseket, a naptári év során jan. 6-án kerül sor a "megtapasztalásra".

A téli ünnepkör egyéb jeles napjai - Szent Miklós dec. 6, Luca dec. 13 - a maguk szokásrendjével hasonlóan kerülnek elő. Itt is érthetően a Luca- napi gombócfőzés, ólomöntés a napján kerül megtartásra.

Az adventet záró Vízkereszttel kezdődik a vidám farsangi időszak, az órán annak tájegységként variálódó megközelítésével foglalkozunk. Megélni sajátos formában az iskolai farsangon van lehetőség, ami szinte csak abban hasonlít a régi farsangokra, hogy beöltözéssel együtt egy táncház vezeti be a mulatságot.

A téltemetés böjt előtti időszakát az órai munka szintén más rítusban tárgyalja, de szintén több éves hagyomány nálunk, hogy nemcsak, hogy az egész néprajzos csoport elmegy Mohácsra a busóknak a "telet temetni" segíteni, de Dr. Varga Tamásné Haraszi Krisztina kezdeményezésére a busók is ellátogatnak iskolánkba, és vidám sokac tamburamuzsikára kólózik a fél iskola az udvaron.

5/4 Tavaszi ünnepkör

A tanmenet ritmusa szerint általunk tárgyalt tavaszi népi ünnepek: Gergely- nap /márc. 12/, Gyümölcsoltó Boldogasszony /márc. 25/, Szent György /ápr. 24/, Virágvasárnap /mozgó ünnep/ a Húsvétal egyetemben Pünkösöd és májusfa állítás.

Ezeket az ünnepeket egy- egy tanuló képes- hangos kiselőadás formájában feldolgozza. Ami pedig megélhető belőle:

Szent György- napi kihajtás, báránypörkölt főzés, húsvéti locsolkodás, májusfa állítás, pünkösdi

zarándoklat- azt a naptári időben a korunk lehetőségei szerint igyekszünk megélni.

Mind a téli, mind a tavaszi ünnepkör órai befejezése után egy írásbeli dolgozat formájában történik a számonkérés olyan módon, hogy a hagyományos ünnep rítusának ismertetésén túl diákjainknak meg kell fogalmazniuk elképzeléseiket arról, hogy napjainkban mindebből mit tudunk megélni, rájuk egy- egy esemény milyen hatással van. Ez egyfajta sajátos visszajelzés arról, hogy az időközben bekövetkezett markáns változásokat tanítványaink hogy képesek világlátásába, kilátásaiba illeszteni.

6/5 Nyári ünnepkör

A nyár lényegesen kevesebb ünnepet enged a hagyományos közösségeknek, hiszen ez az időszak a legnagyobb mezőgazdasági munkák ideje. Így csak Szent Iván /jún. 24/, Péter- Pál /jún. 29/, Sárkány Boldogasszony /aug. 2./, Szent István /aug. 20/ és az arató ünnepek jelentenek jeles- napi eseményeket.

Ezeket a szokott kiselőadásokkal igyekszünk mind színesebben megismerni. A Szent Iván- napi tűzugrást, vagy egy arató ünnep személyes megélését nyári lehetőségként kínáljuk, és a 12. évfolyam megkezdésekor még egy beszámoló formájában visszatérünk rá.

A hagyományos világ ünnepei a társadalomnéprajz mintegy bevezető témaköre, jó lehetőséget kínál arra, hogy a diákok felmérjék mi minden érték menthető át életük éves ritmusába mindabból, ami eleink számára évszázadokon át ismétlődő igazodási lehetőség volt.

7. témakör: Az emberélet fordulói

A témakör a társadalomnéprajz éves ritmusa után az egyén életútját kísérő, a maitól sok tekintetben eltérő események, jelenségek vázlatos csokorbagyűjtésére tesz kísérletet.

A feldolgozás módja a jól vebált kiselőadás.

A fogantatás pillanatától a földi világból való eltávozásig igyekszik a nagyobb jelentőséggel bíró pillanatokat leírni, valamilyen módon a mai élet ritmusával összevetni.

Tekintettel a 17- 18 éves életkorra a fogantatás körülményeinek - az élet indulásának pillanatának

- feldolgozását tanári felvezetéssel tesszük, elkerülendő minden felesleges kényelmetlenséget.

A születéstől, annak hagyományos rítusaival a csecsemőkor - komaság intézménye - kisgyermekkor, gyermekkor, ifjúkor, párválasztás, esküvő- lakodalom, felnőttkor, házaseset, gyermekáldás, gyermeknevelés, időskor, halál, gyász, temetés- síratás mind- mind olyan viszonylag jól körülhatárolható időszak, ami megint csak jól megkutatott- tanítványaink nagyszüleiktől valamit még hallhattak róla - és könnyen összevethető a mai egyéni életritmus sajátos állomásaival.

Számonkérésként ismét egy "időutazásra" kérjük tanítványainkat, amely abból áll, hogy úgy kell írniuk egy rövid 2-3 oldalas memoárt, mintha idős emberként az unokájuknak a XX. sz. közepén írnának egy visszaemlékezést, természetesen egyes szám első személyben.

Megítélésünk szerint az ilyen módon történő megfogalmazása a tanult ismereteknek, erősebb nyomot hagy az emlékezetben, mint egy lecke vagy témakör tételes visszaadása.

Itt jutottunk el egy olyan helyzetbe, amikor már térben, időben éves és egész életet felölelő távlatokat jelentő, vázlatos ismeretekre támaszkodva a 12. évfolyamon egy nagyobb - a magyar társadalmi létezés vizeire evezhetünk.

Az évfolyamon a tanévet egy kenyérlángos sütéssel, és a nyári, néprajzzal kapcsolatos élmények megbeszélésével kezdjük

8. témakör: Népköltészet

A magyarság szellemi néprajzából csak apró elemeket ragadunk ki. Korábban tettünk kísérletet mélyebb ismeretek befogadására, de vagy a megközelítés módját nem jól választottuk meg, vagy a 18 éves korosztály kevésbé nyitott erre a témára, de kevés sikerrel lehetett tartós nyomokat hagyni.

A népköltészetben belül a népmesékkel foglalkozunk részletesebben, megismerjük a mese szerepét a hagyományos életforma gondolkodásmódjában, – nem gyerekeknek szól, mint van ez manapság – példaértéke, erkölcsi útmutatása, szórakoztatása, humora segített a mindennapok nehézségei közepette.

Megnézzük a mesék típusait, és néhányat a legjellegzetesebbek közül elmesélünk.

Meghallgatjuk az utolsó nagy mesélők egyikének, Berecz Andrásnak néhány meséjét és gondolatait a mese mai szerepéről.

Számonkérésként mindenki ír egy mesét, amit már nagyobbacska gyerekének mesélne el.

Befejezésül néven nevezünk a legnagyobb magyar mesegyűjtőket Szeder Fábiántól Berze Nagy Jánosig.

9. témakör: Népi vallásosság

Az Árpáddal beköltöző magyarság hídvilágáról, a keresztény vallás felvételéről vajmi keveset tanulnak diákjaink a történelem órákon.

Ma már a régészet és az összehasonlító néprajz segítségével hozzávetőlegesen körvonalazható az a hitvilág, ami őseinket jellemezte.

Fontos kitérni a magyarság európai „mérleg helyzetére, szerepére”, hiszen nem csak a keleti ortodox és a nyugati latin kereszténység elfogadása, követése az egyetlen ilyen egyensúlyozó szerepünk sajátos földrajzi helyzetünknek köszönhetően.

Fontosnak tartjuk hangsúlyozni a magyarságra mindvégig jellemző józanságot, – itt nincsenek szélsőséges fanatizmusok, vallási üldözések, boszorkányégetések – legalábbis más európai népekkel összehasonlítva lényegesen szerényebb mértékben.

A babona, a hiedelemvilág a néplelket gyakran megnyomorító szélsőségei is sokkal kisebb léptűek akárcsak a környező népeket nézve is.

A pogánynak mondott magyarok hitvilágából egészen a XIX. sz.-ig még néprajztudósok által felgyűjthető hiedelem alakokkal – táltos, garabonciás, táltos, tudós, gyógyító, boszorkány – kicsit részletesebben is megismerkedünk.

Éppen csak legjellegzetesebb ismérveiket említjük meg a protestáns egyháznak, az ún. kisegyháznak és a szektáknak nevezett vallási csoportoknak.

Érintőlegesen szóba kerül a népi gyógyítás, a tilalmak, a rontás és más, a hiedelemvilág szellemi csoportjába tartozó más jelenségek is.

A feldolgozás módja vegyes: amit kiselőadás formájában a diákok feldolgozni képesek, azt ők adják elő, a további részleteket tanári közvetítéssel ismerik meg.

10. témakör: A Kárpát- medence nemzetiségei

Különösen régióink népességére jellemző a rendkívül színes származási és nemzetiségi eredet. Akad olyan baranyai falu, ahol a háborúkat követően csak a magyarajkúakból hat különböző származási helyről odakerült csoportokat sodort egymás mellé a történelem vihara. Délszlávok, németek, zsidók, cigányok pedig szinte mindenhol valamilyen arányban előfordulnak.

Egy, a nagy történelmi népmozgásokról szóló vázlatos tanári felvezetés után tanítványaink - igen gyakran saját gyökereiknek megfelelően – egy- egy nemzetiséget önállóan dolgoznak fel. A kiselőadások egész órák, mert nem csak képi beszámoló készítése az elvárás, de a bemutatásnak ki kell térnie a nemzetiség kárpát- medencei megjelenésére, annak okaira, a történelem során létszámának kulturális és gazdasági jelentőségének változásaira, a viseletre, népzene, néptáncra, népszokásokra, hitvilágra, a jelenlegi helyzetükre, valamint minden páros készít egy arra a nemzetiségre jellemző ételt, amit kóstolói mértékben a többieknek kínál.

Így a hazai nemzetségben – külön kitérve a szászokra, cipszerekre – horvátok- sokacok, bunyevácok, bosnyákok, ráchorvátok- szerbek, románok, zsidók, cigányok, ruszinok jelentik a legnagyobb lélekszámban a Kárpát- medencében élő, származásukat tekintve a magyarságtól mindenképpen eltérő nemzetiségeket.

Mindvégig abban a szemléletben igyekszünk ezeket a nemzetiségeket bemutatni, hogy közös szellemi, gazdasági teljesítményünkhöz hol, milyen módon járultak hozzá; hangsúlyozva, hogy már- már igazi, minden ősét tekintve egy nemzetiségből származó polgártársunk alig akad.

Ugyanitt térünk ki a soknemzetiségű falvak korábbi, elkülönülő magatartására, annak okaira, részleteket nézünk Gyarmati Livia „Együttélés” c. filmjéből.

Ezen témakör befejezéséként teszünk egy kirándulást a Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeumba, ahol a népi építészet és lakáskultúra összehasonlító megfigyelését egy kis házi

dolgozat formájában értékeljük.

11. témakör: Kiegészítő témakörök

Ezek megvalósítására ritkán tudunk maradéktalanul eleget tenni, inkább csak további, a néprajztudomány távlati lehetőségeinek bemutatása a cél.

Így kerül-kerülhet sor olyan területek érintésére, ami a mélyebb, igényesebb, a néprajztudomány alaposabb megismerését kínálja.

Így körbejárjuk a néprajzkutatás történetét, módszertanát, kapcsolatát a kulturális antropológiával, a tudomány mai kilátásait.

Kis előadások formájában a tanulók párokban feldolgoznak egy-egy maguk által választott, a legutóbbi időkhöz számos ősi életforma elemet megőrző népcsoportot: indiánok, busmanok, ausztrál bennszülöttek, stb.

Ezeket egy utolsó közös kiselőadás formájában a csoporttal ismertetik, de választhatnak más társadalmi csoportot, például katonák, betyárok, stb. Cél egy társadalmi csoport megismertetése.

Ezzel zárulnak a néprajzi tanulmányok a tagozaton.

Összefoglalás:

Tantárgyunk az útkeresés, az életben való teljesebb eligazodást igyekszik elősegíteni.

Összekuszálódott világunkban kihívást jelent fiataljainkat itthon tartani, elvárnánk, hogy szeressék és munkájukkal segítsék hazánkat. Azonban nem könnyű szeretni azt, amit nem is ismerünk.

A néprajz azt a sok-sok évszázados szellemi és tárgyi kincset igyekszik bemutatni, ami egy nép közös erőfeszítésének eredménye, javarészt rá jellemző ismérve.

Helyünk, hosszútávú lehetőségeink a felgyorsult és rendezetlen világban megítélésünk szerint csak az eredet, gyökerek ismeretére, annak minden részletének vállalásán alapuló magatartással biztosítható.

Utószó:

Tervezetünk rendhagyó, de minden jelentős részletre, szempontra kitérő és mi – Bergics Lajos, Várszegi Csaba, Somkuti-Nagy Gergely és jómagam, Pámer László – ezt meg is valósítjuk.

Összeállításánál igyekeztem elkerülni az idegen szavak használatát, a fogalmak erőltetését, mindvégig egy szemléletmód kialakítására törekedtem.